

LA CULTURA MUSULMANA:
PENSAMENT, LLENGUATGE I FORMES LITERÀRIES
(ASPECTES DE LA POESIA ARÀBIGO-VALENCIANA:
EL PARADÍS I EL PARADÍS PERDUT)

Maria Jesús Rubiera i Mata

EL PARADÍS

La bellesa no és en les coses: la seua harmonia i perfecció és una cosa que la hi posa la ment humana, on rau realment la bellesa. Segurament el País Valencià haurà sigut bell des de les èpoques tellúriques del plistocé, però, a banda que encara no era país valencià, no hi havia ningú que apreciàs la seua bellesa.

Els primers habitants d'aquesta terra que van tenir el concepte de la seua singularitat van ser els sarraïns, els darrers de la seua gent abans dels valencians. I no sols perquè van contribuir a la seua harmonia i perfecció, van canalitzar les seues aigües en séquies i sènies per crear les hortes amb llurs tarongers i gesamins, sinó perquè van ser els primers que van veure la seua bellesa.

Els àrabs van tenir sempre consciència d'ells mateixos com a nació o com a raça —la raça és un invent semític encara que de vegades es torne contra ells— i també del seu paisatge. Llur poesia ancestral, la dita poesia pre-islàmica, parla ja de l'àrab i del seu paisatge, de les grans planures desèrtiques amb llurs gaceles i llurs llops rogenys; del fidel company, el camell, de l'oasi verdinegre en l'horitzó, que espera amb les seues aigües fresques i fluents, de l'oasi d'on eixirà la imatge islàmica del paradís. Però la civilització beduïna dels àrabs esdevé ràpidament una civilització urbana després de l'Islam: canvia el paisatge, canvia la poesia, entre altres coses perquè, després de la traducció de la retòrica de Aristòtil, els àrabs van descobrir els trops, perquè abans, com el personatge de Molière que parlava en prosa sense saber-ho, feien imatges sense saber que les feien.

Des d'aquell moment els poetes àrabs es llancen a la recerca d'imatges poètiques. Ja he dit alguna vegada que els àrabs són col·leccionistes de mil parcel·les, així com els grecs, per exemple, van ser col·leccionistes de conceptes.

Els nous poetes àrabs es diuen «modernistes» encara que viuen

en el segle IX de la nostra era. Llurs trops favorits són el símil i la metàfora. Llurs poemes semblen, de vegades, endevinalles, però no ho són, perquè els seus trops no són per substituir un objecte per un altre en una mena de joc de prestidigitació, sinó per enriquir cada objecte amb noves connotacions (per això el símil és més freqüent que la metàfora). Cada poeta sembla que es dirigeix a un receptor que desconeix els objectes descrits i ha de descriure'ls per analogia amb d'altres. Així el poeta modernista descriu el jardí —l'oasi domesticat ara per la civilització aràbiga musulmana— com si el seu públic mai hagués vist una flor o un arbre i fos a una cambra tancada i adornada amb tapissos, catifes i objectes d'or, d'argent i de pedres precieuses. Així les margarides seran, per exemple, copes d'or amb pètals de perles i tiges d'esmeralda en prats que semblen brodats. Tampoc no és molt estrany: els modernistes són poetes urbans de Bagdad, la metròpoli de les tellúriques planures mesopotàmiques, on tot és mineral i on una flor és un miracle.

Quan aquesta poesia arriba a les costes de la Mediterrània, a les terres de Síria i de Palestina, la poesia s'humanitza, perquè, des de sempre en la Mediterrània, l'home és la mesura de totes les coses. El siríà As-Saunabari, poeta de la naturalesa, en el segle X ja diu que les branques dels arbres es vinclen com les cintures dels jóvens, que les margarides són boques somrients; els narcisos tenen ulleres fosques perquè estan enamorats, les roses són galtes ruboritzades; les gotes de la rosada són llàgrimes; la pluja té mans que broden els brocats dels prats.

Al-Andalus, la Península Ibèrica sota els musulmans, i no només l'Andalucía actual, és una província llunyana i les modes hi arriben lentament. La Còrdova del segle X és com la Bagdad del IX i encara la naturalesa està mineralitzada d'or i d'argent i inclús amb ferro, quan les assutzenes dels poetes s'arregleren com les llances de l'exèrcit en marxa, la séquia llampa com espasa desembeinada o la superfície de l'aigua s'arriba com una lloriga.

Però el vent de la guerra civil abat Còrdova, al principi del segle XI, i la poesia, com els cordovesos, emigra a les províncies i s'aboca a la Mediterrània. Aleshores s'esdevé de nou el miracle: la poesia s'humanitza, les imatges es tornen antropològiques sobretot ací, a la Mediterrània valenciana, on naixerà un estil propi andalusí de poesia de la naturalesa. Ja el primer poeta nascut en aquestes terres, Ibn AlIabbana de Dénia va humanitzar inclús la mar que té grans ulls per plorar o que pestanyeja amb els remes dels vaixells. Més tard un altre poeta valen-

cià, Ibn Yamin d'Alzira dirà també que la mar és un gran ull penetrant i que la seua pupilla és l'illa de Menorca.

Però el gran poeta de la naturalesa és Ibn Khafaja d'Alzira que va viure a cavall dels segles XI-XII, lluny de la cort, en la seua terra natal d'on va eixir rarament i sempre de mala gana. Després d'ell la poesia de la naturalesa es dirà Khafagi pel seu cognom o bé *sharqí* (de l'orient d'Al-Andalus).

El seu secret és, a més a més de la bellesa del seu significat fonètic, intraduable, la humanització total de la naturalesa que en cada lloc té rostre i semblant humans.

Un exemple agafat a l'atzar: els núvols de Ibn Khafaja són corcers que corren sols perquè els seus cavallers han caigut adormits; són captius encadenats que s'arrossequen en les tenebres; són genets celestials amb assots de llampecs i brides de vent; són turbants amb plomalls de llampecs i són furiosos lapidadors que han tirat pedres sobre la terra, dona que ha comés pecat d'adulteri.

El paisatge descrit per Ibn Khafaja és el valencià. De vegades amb els seus noms propis com ara Alzira i el Xúquer, que ja es desbordava, com ara València; i d'altres sense noms propis, però fàcilment identificables com és el cas del puig solitari, de vegades amb neu al cim i amb la mar verda als seus peus que jo crec que és el Puig Campana són valencians els tarongers, les basses, les séquies, els aromes... El paisatge sensualment humanitzat fins el punt que l'Al-Andalus valencià és un rostre de dona:

El jardí d'Al-Andalus és com a una dona que es desvetlla
i el seu aroma és l'alé seu;
de somris està fet el seu trenc d'alba
i la seua nit de llavis foscament rogencs.
Sempre que bufa el vent de llevant,
cride el meu amor per Al-Andalus.

En aquest poema Ibn Khafaja utilitza l'amfibològic '*Janna*', 'jardí', que també és el nom del Paradís musulmà. Aquest terme serà el símil total per descriure l'Al-Andalus Valencià.

Ja hem dit adés que els sarraïns havien imaginat el Paradís com un oasi. En l'Alcorà es diu que és un jardí on flueixen rius i fonts, d'aigua, de vi i de mel, amb arbres i fruites. Aquesta sensualitat del paradís musulmà que va escandalitzar els cristians amb el seu paradís espiritual, és absolutament lògica amb l'estètica àrab on la bellesa no

és una abstracció —l'estranya bellesa d'un esperit pur— sinó la sublimació dels sentits sense que haja que buscar un simbolisme espiritual. Així tots els sentits trobaran el seu guardó, inclús el gust i l'olfacte, el sentit tan estimat pel profeta Mahoma. I aquest paradís sensual es troba a l'Al-Andalus valencià d'Ibn Khafaja. El seu poema més famós és la descripció d'Al-Andalus com a paradís, però no qualsevol paradís, sinó l'islàmic:

Oh gent d'al-Andalus, quin goig el vostre,
 teniu aigua i ombra, rius i arbres
 El Paradís és en les vostres cases.
 Si hagues d'elegir entre els dos,
 amb el vostre em quedaria.
 No temeu entrar després en el foc etern.
 Del Paradís al infern no es va mai.

El poema és, a més d'herètic, blasfem no per la comparació d'Al-Andalus amb el Paradís, sinó perquè el poeta en la seua elecció s'estima més el d'aquesta terra abans que el del més allà. Jo crec que aquesta preferència sols es podia fer a l'Al-Andalus valencià on la naturalesa és tan generosa que no cal pensar en el més enllà. L'Al-Andalus valencià és hedonista, mai no ascètic, gens místic. No hi ha, per exemple, poetes d'aquests temes entre els lletraferits d'aquestes terres. El geògraf Al-Udrí (segle XI) diu que no hi cap alquí o doctor de la llei musulmana a València perquè tothom s'hi dedica a la música i quan algú tenia diners corria a comprar-se un llaüt o una esclava cantora.

D'aquesta manera els contemporanis d'Ibn Khafaja reben el símil del paradís com la paraula clau per parlar de València, i les crítiques al seu missatge hedonista només arribaran des del nord d'Àfrica, mai no d'Al-Andalus.

Ibn az-Zaqqaq, deixeble i nebot d'Ibn Khafaja, desenvolupa la idea del seu oncle i ja parla de les fonts de mel i vi del Paradís:

*València es un paradís excels
 amb els seus arbres ombrosos i els seus fruits;
 fonts de vi generoses hi corren,
 Com Salsabil i la font de la vida.*

També els poetes que volen difamar València diuen que és un Paradís... amb mosquits o amb aiguamolls infectes, però és que aquests poetes no són valencians i tenen enveja de no viure en el Paradís, naturalment.

Des del punt de vista literari la poesia d'Ibn Khafaja dona al gènere poètic de la descripció de la naturalesa una sèrie de paraules clau com a notes del concepte paradís. Ja hem vist arbres frondosos i rius, però cal afegir: turons, valls, rosada, hortes o jardins, flors i aromes. La poesia de l'Al-Andalus valencià morirà amb aquestes paraules en la boca.

EL PARADÍS PERDUT

Però el problema més gran dels paradisos no és que tinguen mosquits sinò que esdevenen paradisos perduts. La poesia àrab és també una poesia de paradisos perduts des del seu inici en l'època preislàmica. Hi ha dues classes de pèrdua del Paradís: una individual, el poeta plora el lloc i el temps de la seua felicitat perduda, dels seus amors i la seua joventut. Hi ha elegies d'aquest tipus des de la poesia antiga on el lloc perdut és allà on havia acampat la tribu de l'estimada, fins a elegies andalusines en les quals els poetes recorden el seu poble natal des de l'exili en altres llocs. La més famosa elegia d'aquest tipus sobre les terres valencianes és la de Ar-Russafi de València. D'aquest poema esmentem els versos on apareixen les paraules clau de la poesia descriptiva andalusina:

No hi ha terra no semblant, plena d'almesc,
on la brisa omple els seus odres de perfum,
coberta de flors que semblen d'or i d'argent;
rius que escumen com la Via Làctia,
amb les ribes farcides de flors,
embolicades amb més flors.

L'altre tipus d'elegia àrab plora la pèrdua col·lectiva d'un lloc. Els àrabs, que tot ho guanyaren i quasi tot ho perderen en paràfrasi del vers de Manuel Machado, tenen moltes elegies de plany de llocs perduts, encara que sols hi ha dos paradisos perduts: Al-Andalus i Palestina, que ara, sovint, es confonen en la poesia de l'exili palestí.

I València és també un paradís perdut i per dues vegades: La primera quan la va conquerir el Cid Rodrigo Díaz de Vivar, la segona quan la va conquerir Jaume I. Les dues van produir elegies on el *leit motiv* va ser la idea del paradís perdut.

L'elegia per la primera pèrdua de València és un dels texts més interessants des del punt de vista filològic, perquè aquest poema no es va conservar escrit amb l'alfabet àrab en un divan o cançoner poè-

tic, sinó escrit amb lletres llatines amb una traducció castellana en la *Primera Crònica General*. Ho van estudiar R. Dozy, Julià Ribera, A.R. Nykl i molt recentement Federico Corriente i es van trobar que és alguna cosa molt estranya perquè la seua llengua és l'àrab dialectal. Les conclusions d'aquests savis, excepte en el cas de Nykl, són les mateixes: el text original és el castellà i l'àrab és la seua traducció perquè diuen que no té cap mesura ni rima. En canvi, A.R. Nykl diu que té mesura encara que no és la de la retòrica àrab, de peus mètrics amb síl·labes llargues i breus, sinó de síl·labes contades: és un octosil·làbic.

Jo crec que aquest últim investigador té raó i és un octosil·làbic, però sense entrar en la qüestió del significant, no hi ha dubte que és un poema àrab des del punt de vista literari: té els temes i les paraules clau de la poesia àrab que descriu l'Al-Andalus valencià i de la qual hem parlat adés, a més d'altres temes típics d'aquesta poesia com ara la descripció de l'arquitectura, també amb les seues paraules clau, encara que no parlarem detalladament ací d'aquesta qüestió. No és possible que siga una elegia castellana traduïda a l'àrab. En una solució eclèctica, hom podria pensar en una traducció castellana de una casida en àrab clàssic, re-traduïda a l'àrab dialectal, però així com el text castellà és sense dubte del XIII, el text àrab, segons el mateix Federico Corriente, podria ser del segle XI i valencià.

És, per tant, una elegia àrab, singular per la seua llengua i prosodia. És també el primer poema andalusí traduït a una llengua romànica peninsular.

El poema diu:

*València, València,
t'han arribat molts danys
i ets en punt de perdre't
I si la teua ventura fos escapar-te'n,
serà gran meravella.
a qualsevol que et veurà.
I si Déu va fer bondat en cap lloc,
te la va fer a tu.
que vas ser sempre bellesa i solaç
on tots els musulmans folgaven i tenien plaer.
(Encara que no explícita, és la imatge del Paradís)
I si Déu vol que del tot, et perdes aquesta vegada serà pels
grans pecats i per la osadia de la teua supèrbia.
Les primeres quatre pedres de carreu on fores assentada,
volen arreplegar-se per fer-te dol i no poden.*

*El teu ferm mur que sobre aquestes quatre pedres
fou alçat ja se somou tot;
i vol caure sense la força que tenia.
Les teues torres molt altes i molt belles,
que de lluny apareixien i confortaven
els cors del teu poble, a poc a poc cauen.
Els teus molt blancs merlets que de lluny
molt bé relluïen han perdut la seua bellesa,
que s'assemblava al raig del sol.*

Tots aquests versos tenen els temes i les paraules clau de la poesia de descripció de l'arquitectura: les torres i merlets que relluïen i s'assemblen al sol són típics de la concepció astral de l'arquitectura pels lletraferits àrabs de l'Edat Mitjana. A partir d'ací, els versos són del gènere de la descripció de la naturalesa i tenen la idea del paradís perdut, perquè va desaparèixer. És la tècnica d'aquesta elegia el que es repetirà més tard: ahir hi havia un paradís, hui ja no n'hi ha cap.

*El teu molt bell riu Guadalaviar cabalós,
amb totes les altres aigües que tu vas fer servir,
es va desbordar i va on no té llit.
Les teues séquies clares que molt t'aprofitaven,
es van tornar térboles i brutes,
plenes van de molt gran llot.
Les teues belles i riques hortes
que al teu voltant són,
el llop rabiós en va cavar les arrels,
i no poden donar flor.
Els teus molts bonics prats,
on hi havia moltes i belles flors
que la gent agafava amb alegria, tots s'han secats.
El teu molt noble port que et donava molta fama,
va minvar les seues coses belles que t'arribaven sovint.
La teua gran comarca on et deïes senyora des de temps
antic, l'ha cremada el foc i arriben els fums fins a tu.
I la teua gran malaltia els metges no poden sanar-la
i estan desesperats de no poder-te guarir.
València, València, totes aquestes coses que vaig dir de tu
amb gran dolor estan en el meu cor.
Ell les va dir i pensar.*

Una nova prova del caràcter àrab original del poema. Els semites pensen amb el cor i senten amb el fetge. A continuació ve el més interes-

sant d'aquesta elegia on el poeta parla de la València assetjada pel Cid d'on no es pot eixir:

*Si anara a la dreta, em matarien les moltes aigües,
si anara a l'esquerra, em mataria el lleó,
si anara davant, moriria en la mar.
si tornara arrere, em cremaria el foc.*

És a dir, a la dreta de València, el sud, hi ha l'albufera i les séquies que han obert per defensar la ciutat; a l'esquerra, el nord, al Puig, hi ha el Cid que és el lleó Aset en àrab, (segurament l'autèntica etimologia de Cid com suggereix Mikel de Epalza), davant la mar i darrere els focs de la guerra.

El poema acaba:

*València, tot això et dic, perquè no ens poden lliurar
de l'enemic que ens farà estralls.*

El poema és simple perquè pertany al gènere del plany. El més famós plany sobre Al-Andalus, el d'Abu-l-Baqà de Ronda té la mateixa simplicitat, encara que està en llengua àrab clàssica i no en dialectal, és extraordinari, a més a més per ser una de les poques mostres que ens han arribat de la poesia oral andalusina.

La segona caiguda de València és la definitiva: la conquesta de Jaume I. Però som nosaltres els qui ho sabem, però els seus contemporanis sarraïns no ho sabien. La reconquesta de València pels almoràvits després de la mort del Cid, dona esperances als musulmans que podrien recuperar la ciutat per l'Islam. Tanmateix, els anys van passar i la conquesta cristiana s'aferma i creix encara més. Els primers poemes dels lletraferits sobre la conquesta són crits d'auxili per aconseguir ajuda —la gran esperança és el califa de Tunis— i així el conegut poema que Ibn-al-Abbar, primer ministre del rei de València, Zayyan Ibn Mardanix, va recitar davant el sobirà tunisenc per aconseguir el seu ajut. Aquest poema, molt conegut per la seua traducció espanyola de Juan Valera és una cassida clàssica i també una elegia a l'estil de la que hem vist adés. València era un paradís ahir però ja no ho és ara a causa dels cristians, encara pot ser-ho de nou si el califa enviàs la seua flota.

Després en l'exili, els lletraferits prenen l'elegia del desencís amb la mateixa imatge: ja no hi ha paradís. Així Ibn Amira d'Alzira, ministre de Zayyan, rei de València i després de Ibn Hud de Múrcia, que

acabarà els seus dies a Tunis, torna a la imatge del paradís perdut, un altre vegada els rius, els arbres, les flors en un lloc on fins els ens abstractes donen llum i aroma; un paradís que ja no ho és perquè la foscor l'ha envaït.

*València és casa tenebrosa i al voltant de la seua ruïna
ronden els infidels.
D'odi és la sembra que amb l'enemic
va agostejar la collita
el matí del seu tumultuós setge.
Aquesta terra no era sinó un paradís de bellesa
on corrien els rius;
l'aroma dels narcisos perfumaven els capvespres
i els seus arbres s'embalsamaven amb el seu zèfir.
lluien els seus instants, l'esperança exhalava perfum,
quan esclataren les flors.
La nit de les desgràcies ha caigut i el seu trenc d'alba no
romp als nostres ulls.*

Però, per Ibn al-Abbar, també exilat a Tunis, després d'haver firmat personalment l'acta de capitulació de València en nom del rei Zayyan, el paradís d'on l'han foragitat encara existeix. La paradoxa és que ara el paradís està habitat per les gents del foc, de l'Infern. I així l'última poesia àrab sobre terres valencianes, torna a la primera d'Ibn Khafaja.

*¡Ob València! En recordar-te, els llagrimers
vessen sang en lloc d'aigua.
¿Quin és el camí per arribar a uns llocs,
camp de batalla dels no àrabs,
a uns turons i unes valls que no es despullen
de llurs vestits de primavera, ni l'estiu ni l'hivern?
Era agradable aturar-se i sestejar llavors,
allà on s'assolien tots els desigs.
¡per mon pare! Aquelles escoles coràniques com ruïnes
on les campanes han esborrat la crida a l'oració!
Meravella és que la gent del foc estiga al paradís
i que les seues ombres s'estenguen sobre ella.*

Els valencians —gents del foc, però no de l'infern— van heretar el paradís musulmà i almenys els seus poetes ho saben. Així ho ha comprovat Josep Piera quan la seua paràfrasi d'Ibn Khafaja i diu:

Valencians, quin goig el vostre!
Aigua i ombra teniu, amb rius i arbres.
L'etern paradís és a ca vostra.
De donar-me a triar, meu el faria.
Viviu-lo. No penseu en l'infern.
Del paradís al foc no s'hi va mai.

**EN TORNO
AL
750 ANIVERSARIO
ANTECEDENTES Y CONSECUENCIAS
DE LA CONQUISTA DE VALENCIA**

TOMO I

 GENERALITAT VALENCIANA
CONSELL VALENCIÀ DE CULTURA

1989